

УДК 94(477+44)«15»

Флоран Мушар

УКРАЇНЬКА ІСТОРІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст. В «ІСТОРІЇ СВОГО ЧАСУ» ЖАКА-ОГЮСТА ДЕ ТУ (продовження; з кн. 56–57)

DOI: 10.58407/litopis.230101

© Ф. Мушар, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0651-8954>

Продовжуємо публікувати уривки «Історії свого часу» Жака-Огюста де Ту (1551–1617), які дотичні до історії України: латинський текст із паралельним українським перекладом. Про джерело, його специфіку та принципи публікації див. першу статтю¹. У цій статті публікуються матеріали, які охоплюють події 1573 р.

Ключові слова: історія України XVI–XVII ст., Жак-Огюст де Ту, новолатинська історіографія, історіографія давньої Русі.

Від кн. 56, тобто викладаючи події 1573 р., Жак-Огюст де Ту починає приділяти більшу увагу тому, що відбувалося в Королівстві Польському. Про причину такої уваги неважко здогадатися – Польща опинилася в центрі уваги у Франції відтоді, коли її королем було обрано Генріха герцога Анжуйського, молодшого брата Карла IX. Де Ту пише: «Згадка про те, що герцога Анжуйського обрали королем Польщі, спонукає мене розповісти про це знову й докладніше викласти справу, про яку ми лише побіжно згадували в попередній книзі; і я за потреби передовсім згадаю певні речі про саме королівство, його провінції, королів і державну адміністрацію»². Тобто, за своїм звичаєм дотримуючись традиції античних істориків, та й власної практики в попередніх книгах³, він вміщує розлогий опис країни, яка на той момент виступає в Європі на перший план. Тому саме в кн. 56 зустрічається розгорнутий відступ про Річ Посполиту, зокрема й про її українські землі, а в кн. 57 описуються переваги та недоліки політичного устрою Польщі.

Треба зауважити, що, хоча автор прагне дати своєму читачеві певні знання про чужі країни, багато елементів цих розповідань покликані служити дзеркалом для французьких читачів. Найбільш яскравим прикладом цього є те, що де Ту навмисне наголошує на блискучому знанні латини, зокрема в усній практиці, польськими магнатами – водночас у французького придворного дворянства вона була дуже слабкою: «Серед усіх цих (членів польського посольства до Парижа – Ф.М.) не було жодного, хто б не був знавцем латинської мови; багато розмовляли також італійською та німецькою; деякі навіть вимовляли французькі слова настільки влучно, що здавалося, що вони народилися на Сені чи Луарі, а не на Віслі чи на Дніпрі; на великий сором придворним, які не тільки невігласи, але й злі вороги книжності; адже коли їх запитували їхні гості, вони червоніли й були змушені відповідати лише кивками»⁴.

¹ Мушар Ф. Українська історія другої половини XVI ст. в «Історії свого часу» Жака-Огюста де Ту. *Сіверянський літопис*. 2022. № 2. С. 4–9. Продовження: 2022. № 4. С. 13–18.

² Andini in regem Poloniae creati mentio me admonet, ut electionis illius negotium, de quo superiore libro aliquid obiter attigimus, nunc ab origine repetam, et pluribus explicem, et ante omnia quaedam de regno ipso, eius provincis, regibus, et publica administratione, quantum ad rem satis erit, paucis praemittam.

³ Напр., у кн. 2, приступаючи до розповіді про події шмалькальдської війни 1547 р., він досить докладно висвітлює устрій Священної Римської Імперії; у кн. 9 такий само опис є про Угорщину тощо.

⁴ Ex iis omnibus nullus non Latini sermonis peritus erat; plures Italice et Germanice loquebantur; quidam etiam tam concinne Gallicas voces proferebant, ut ad Sequanam potius aut Ligerim quam ad Vistulam aut Borysthenem nati viderentur, pudore interim aulicis litterarum non tantum rudibus sed infestis hostibus incusso, qui interrogati ab hospitibus suis erubescere, et nutu tantum respondere cogebantur. – Де Ту тут пише за свідченням очевидців.

Уривок № 10. З географічного відступу про Річ Посполиту (кн. 56.11)

Пристаюючи до розповіді про польське посольство до Франції 1573 р., де Ту розміщує просторий опис географічного положення та соціально-політичного устрою королівства Польського. Єдиним документом він називає серед auctores кн. 56 Мартіна Кромера⁵; однак поза сумнівом, що в нього були й інші джерела, зокрема повідомлення або розповіді французів, котрі побували в Польщі в свиті Генріха Анжуйського. Ми подаємо лише уривки, які стосуються українських земель, як Корони Польської, так і Великого князівства Литовського.

<p>За Віслою, яка є межею Германії на сході, простягаючись на північ, лежать Сарматії, спочатку європейська, потім азійська; їх розділяють ріка Танаїс і Меотійське болото. Королівство Польське розташоване в Сарматії європейській, яка простягається на захід від Вісли до Одера або В'ядру; [воно охоплює] як бенефіціарні Помор'я та Пруссію, найбільші провінції, хоча Німецька Імперія вимагає їх собі; далі власне Польща, від чого назва цілого королівства, обмежується Віслою та Одером. Отже все королівство розташовується від Одера до Вісли й від Вісли до Борисфена, сьогодні Дніпра, а також від Евксинського Понту до Балтійського моря й від крайніх меж Литви до меж Московії та Швеції. На території європейської Сарматії найбільші та найнаселеніші регіони, що відрізняються звичаями й мовою, – Польща, Пруссія, Мазовія, Жемайтія, Лівонія, Литва, Волинь і Поділля, об'єдналися в одне міцне тіло королівства.</p> <p>(...)</p>	<p>Ultra Vistulam, qui limes est Germaniae orientem versus, late iacent Sarmatiae, Europea prima, deinde Asiatica, ad septentrionem porrectae, quae Tanai fluvio et Maeotide palude discriminantur. In Europaea Poloniae regnum situm est, quod etiam citra Vistulam versus occasum ad Oderam seu Viadrum usque protenditur, et Pomeraniam ac Prussiam amplissimas Polonicae ditionis beneficiarias provincias, quamquam et easdem Imperium Germanicum sibi vindicat, Poloniam denique proprie dictam, a qua toti regno nomen, inter Vistulam et Oderam amplectitur. Totum igitur regnum ab Odera ad Vistulam et a Vistula ad Borysthenem hodie Nieperum dictum, a Ponto Euxino ad mare Balticum, ab extremis Lithuanorum finibus ad Moscorum et Suecorum usque limites extenditur. In Europaeae Sarmatiae spatio maximae ac frequentissimae regiones moribus ac lingua different, Polonia, Prussia, Massovia, Samogitia, Livonia, Lithuania, Volhinia, Podolia, in unum fortissimum regni corpus coaluerunt.</p> <p>(...)</p>
<p>Вони користуються слов'янською мовою, як і в Німеччині богемці, сілезці та морави; ця мова походить від слов'ян із Роксоланії, котрі, як кажуть, прибули за часів Аттіли, царя гунів, зайняли вакантні селища вандалів і переможно увірвалися в глиб Німеччини. Від них сьогодні, як усім очевидно, і мова і народ розповсюдилися значно ширше по всій півночі та сході, і нею, окрім тих, яких я вже згадав, розмовляють венди, що сусідять із Балтійським морем, помор'яни, лужичани, роксолани, московити, чия держава дуже широка не тільки в Європі, а й в Азії; далі також черкеси п'ятигірські, які живуть поблизу Понту, в Ілліріку расції, мезійці, серби, булгари, боснійці, а також далматинці, істрійці, карніольці і каринтійці.</p> <p>(...)</p>	<p>Slavica lingua utuntur, ut et in Germania Bohemi, Silesii et Moravi, a Slavis e Roxolania populis profecta, qui circa Attilae Hunnorum regis tempora vacuas Vandalorum sedes occupasse, et in interiore Germaniam victricia arma intulisse memorantur. Ab iis, ut genus, sic lingua propagata hodie quam latissime per Septentrionem et Orientem patet, eaque fere praeter eos, quos dixi, Vindae, Baltico mari vicinae gentes, Pomerani, Lusatii, Roxolani, Mosci, quorum non solum in Europa sed etiam in Asia latissimum est imperium; Circassii etiam Quinquemontani ad Pontum habitantes, Rasciani, Moesii, Serviani, Bulgari, Bosnenses in Illyrico, Dalmatae, Istri, Carniolani, ac denique Carinthii utuntur.</p> <p>(...)</p>
<p>Із рештою татар поляки ведуть безперервну, але не дуже руйнівну війну, оскільки останні доходять лише до Поділля та Русі; і якраз цього року, під час Великодніх свят, тисяча вісімсот із них під проводом Баки та Сікози просунулися аж до фортеці Бар, і, спаливши кілька сіл та навколишніх маєтків, повертались із здобиччю; але тоді їх несподіваним набігом оточив загін Бучацького⁶, каштеляна Кам'янецького, всіх перебив і забрав назад здобич.</p> <p>(...)</p>	<p>Cum ceteris Tataris continuum magis quam infestum bellum gerunt Poloni, quippe in Podoliam et Russiam usque fere excurrentibus; et hoc quidem anno, in feriis Paschalibus, MDCCC ex iis, Bacca et Sicoza ducibus, ad Baram usque arcem progressi sunt, vicisque aliquot et praediis circumiacentibus succensis, dum onusta praeda revertuntur, a familia Buczacii praefecti Camienecensis inopinata eruptione circumventi sunt ac trucidati, spoliis receptis.</p> <p>(...)</p>

⁵ Мається на увазі, імовірно, не його Велика історія Польщі (Martini Cromeri *De origine et rebus gestis Polonorum libri xxx*), а невеликий опис Польщі, опублікований в Кельні в 1577 р. під назвою *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo* («Польща, чи про розташування, народи, звичаї, посади та державність королівства Польського, в двох книгах»).

⁶ Тут помилка: каштеляном кам'янецьким у 1573 р. був не Юрій Бучацький, а Ієронім Сенявський. Ю. Бучацький був ним у 1563–1567 рр.

<p>Під Литвою лежить Роксоланія; однак це назва ширшої області, що, як зрозуміло з неї самої, означаючи розпорошений народ, охоплює всю землю від Балтійського моря, Лівонії, Швеції, і до північного льодовитого океану, Волги, яка сьогодні називається Ра, Меотійського болота, Понту Евксинського, Сарматських гір, Польщі, Литви та Жемайтії; і ділиться вона на дві області, з яких одна доходить до Карпатських гір недалеко від Кракова, а друга доходить до Дністра й до Волоських країв, а з іншого боку тягнеться до Дніпра та Понту Евксинського; далі вона простягається на величезних просторах землі, і доходить до обох берегів річки Кубані і до Дону, рубежу Європи й Азії, також і до знатного торгового міста Астрахань, розташованого на дальньому березі Волги, майже при її гирлі, де ярмарки проводять мідяни, перси, вірмени, скіфи й московити. Звідти Волга на невеликій відстані розпадається на сімдесят рукавів, обтікаючи численні острови, і на стільки ж судноплавними гирлами розгортається в Гірканське або Каспійське море.</p> <p>І справді та Роксоланія, яка простягається за Дніпром аж до меж Персії, підвладна великому князю Московії; а ця, яку ми називаємо Королівською, охоплює Львівщину, Люблінщину та Белзщину, а також землю Подільську, Волинь, Київщину, Черкаси та Підляшшя.</p>	<p>Lithuaniae Roxolania regio subest, quod nomen tamen latius patet, et, ut nomen ipsum praefert, disseminatam gentem significans, quidquid terrarum est inter mare Balthicum et Livoniam, Sueciam, Oceanum glaciale, Volgam, qui Rha hodie appellatur, Maeotim paludem, Pontum Euxinum, montes Sarmaticos, Poloniam, Lithuaniam, et Samogitiam complectitur; in duasque regiones dividitur, quarum altera Carpathios montes non longe a Cracovia attingit, et secundum Tyram ad Valachorum fines, atque ex altera parte Borysthenem et Pontum Euxinum porrigitur; tum ad utramque Axiaci fluminis ripam vergit, et a Tanai Europae et Asiae limite ad Astracanam nobile emporium in citeriore Volgae ripa, ad eius fere ostia, ubi a Medis, Persis, Armeniis, Scythiis, et Moscis nundinae celebrantur, per vasta terrarum spatia extenditur; inde Volga non magno interiecto spatio in LXX ramos scinditur, plurimis insulis factis, totidemque per ostia navigabilia in mare Hyrcanum sive Caspium evolvitur.</p> <p>Et haec quidem Roxolania, quae ultra Borysthenem ad Persarum usque fines extenditur, magno Moscoviae duci pareat; haec, quam regiam vocamus, Leopoliensi, Lublinensi, Belsensi; nec non Podoliae, Volhiniae, Kioviae, Circassiae et Podlachiae regionibus comprehenditur.</p>
--	---

Уривок № 11. З кн. 56.12 – про доходи короля Польського

Тут також наводяться виняткові ті місця, де автор пише про доходи короля з українських земель.

<p>До цих речей додається непересічне багатство. Бо королі мають найбільшу спадщину в усій державі; вони отримують численні мита з торгівлі; і щороку велика сила грошей винярковою ласкою природи приноситься до скарбниці з соляних копалень і з глибоких вен землі, ніби їх викопують зі скелі, як, наприклад, у Бохні та Величці в воеводстві Краківському, в Галичині, Коломиї, Салі та інших місцях Роксоланії; крім того, в подільських пустелях біля Дніпра є озеро, вода якого на ясномому й пекучому сонці застигає в тверду сіль, так що люди з худобою та возами ходять по ньому, немов по льоду, виривають із нього шматки за бажанням та відносять.</p> <p>Але дешевизна товарів, привілеї шляхти та насамперед священницького чину, є причиною того, що доходи цього найбільшого королівства менші, ніж сусідніх; бо вся шляхта звільнена від податків і зі свого майна повинна платити лише військові послуги, і то лише для відсічі ворожої сили, в межах Сарматського королівства; бо якщо їм накажуть виступити за межі Польщі, щоб вести війну з чужими народами, вони отримують плату в п'ять золотих монет за спис кожні три місяці.</p> <p>Водночас як шляхта та священницький чин вільні від усіх тягарів, шляхетні селяни платять приблизно шість солей за акр, на знак залежності від королівської влади; державні ж селяни також платять помірний податок. Зрідка королі можуть, із дозволу сенату, вимагати від усіх чинів королівства оплати грошей для загального та громадського використання.</p>	<p>Ad haec accedunt opes non mediocres. Nam amplissimum regum est toto regno patrimonium; portoria ex mercatura complura; magna quoque pecuniae vis ex fodinis salis e profundissimis terrae venis raro naturae beneficio tamquam e saxo eruti quotannis in aerarium infertur, quales sunt apud Bochnam et Veliscam in satrapia Cracoviensi, apud Halicium, Colomeiam, Salum, et aliis pluribus Roxolaniae locis; praeterea in desertis Podoliae ad Borysthenem locis lacus est, cuius aqua sereno et ardente sole in solidum salem concrecit, ita ut homines cum iumentis et curribus in eo tamquam in glacie versentur, sectumque in frusta arbitrato suo avehant.</p> <p>Sed utilitas annonae, et nobilitatis immunitates, ac sacri ordinis in primis, in causa sunt, ut amplissimi regni quam vicinorum census sit tenuior; nam nobilitas universa, omnibus soluta vectigalibus, bellica tantummodo munera privatis obire stipendiis tenetur, idque nonnisi ad propulsandam hostium vim intra Sarmatici regni fines; nam si ad inferendum exteris gentibus bellum extra Poloniam proficisci iubeantur, singulis ternis mensibus quinque aureos nummos stipendium in hastam accipiunt.</p> <p>Ita sacro ordine et nobilitate ab omni onere immuni; coloni equestrium hominum, senos in singula iugera circiter solidos, agnoscendae regiae potestati pendunt; regia item plebs moderatum vectigal exsolvit. Interdum regibus, ex amplissimi ordinis sententia, licet universis regni ordinibus tributum imperare in communes et publicos regni usus.</p>
---	---

Уривок № 12. З кн. 57.13 –
з опису урочистого входу Генріха Анжуйського до Кракова

<p>За ним (<i>Альбрехтом Лаським – Ф.М.</i>) ішов Подільський воєвода зі ста п'ятдесятьма вершниками, а з ним у безладному порядку вельможі Литви й Русі, між якими ішов Віленський воєвода Микола Юрій Радзивілл, князь Олицький⁷, а за ним каштелян Троцький і Жемайтійський Іван Ходкевич⁸; після них, серед кількох державних чиновників Литви, Мик. Христофор Радзивілл⁹, підперезаний по-італійськи. Нарешті, за ними йшли придворні; потім Костянтин Київський воєвода¹⁰, із двома своїми синами; один був в італійському одязі, другий в московському; із ними також їхали й триста вершників; потім Браславський воєвода зі своїми двомастами волянянами, одягненими по-татарськи.</p>	<p>Eum sequebatur Podoliae palatinus CL equitibus, et cum eo Lithuaniae et Russiae proceres promiscuo ordine, inter quos Nic. Georgius Radevillius Olicae dux Vilmensis palatinus incedebat, et post eum castellanus Trocensis et Samogitiae praefectus Ioannes Chodkievicius. Postea mediis aliquot publicis Lithuaniae magistratibus, Nic. Christophorus Radevillus Italico habitu cinctus. Tandem aulici ministri sequebantur. Tum Constantinus dux Kioviae palatinus cum duobus filiis, altero Italorum, altero Moscorum more amictis, et CCC equitibus, Braslaviensis palatinus cum Volhinis suis CC more Tatarico instructis.</p>
---	---

Мушар Флоран – кандидат славістичних наук, доцент, університет Ренн-ІІ, Бретань, Франція (Place du Recteur Henri Le Moal, Rennes, 35000, France).

Mouchard Florent – Ph.D., Professeur agrégé, Rennes II university, Brittany, France (Place du Recteur Henri Le Moal, Rennes, 35000, France).

E-mail: florent.mouchard@univ-rennes2.fr

**UKRAINIAN HISTORY OF THE SECOND HALF OF THE 16TH C.
IN "THE HISTORY OF HIS TIME" BY JACQUES-AUGUSTE DE THOU
(continued; from books 56–57)**

In this article, we continue to publish excerpts of the «History of his time» by Jacques-Auguste de Thou (1551–1617), which relate to the history of Ukraine, in the Latin text with a parallel Ukrainian translation. About the source, its specifics and principles of publication, see the first article («Northern Chronicle», № 2 (164), 2022, pp. 4–9). In this article, materials covering the events of 1573 are published.

Key words: the history of Ukraine of the 16th–17th c., Jacques-Auguste de Thou, New Latin historiography, historiography of ancient Rus.

Дата подання: 25 грудня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 10 лютого 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Мушар, Ф. Українська історія другої половини XVI ст. в «Історії свого часу» Жака-Огюста де Ту (продовження; з кн. 56–57). *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 5–8. DOI: 10.58407/litopis.230101.

Цитування за стандартом APA

Mouchard, F. (2023). Ukrainiska istoriia druhoi polovyny XVI st. v «Istorii svoho chasu» Zhaka-Ogiusta de Thou (prodovzhennia; z kn. 56–57) [Ukrainian history of the second half of the 16th century. in «The History of His Time» by Jacques-Auguste de Thou (continued; from books 56–57)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 5–8. DOI: 10.58407/litopis.230101.

⁷ Тобто Микола Радзивілл «Рудий» (1512–1584).

⁸ Ян Ієронім Ходкевич (1537–1579).

⁹ Тут мається на увазі, вірогідно, Христофор Микола Радзивілл «Перун» (1548–1603).

¹⁰ Костянтин Острозький (1526–1608).